

Anna Just

Uniwersytet Warszawski, Warszawa, Polska

a.just@uw.edu.pl

 0000-0003-3669-5038

Rękopisy z Biblioteki przy kościele ewangelicko-augsburskim Św. Trójcy w Kamiennej Górze na Śląsku (Landeshut in Schlesien) w zbiorach Biblioteki Uniwersyteckiej w Warszawie wraz z krótką historią dawnej Wallenberg-Fenderlinsche Bibliothek zu Landeshut¹

Abstract: The paper discusses a collection of the former library of the Evangelical Church of the Augsburg Confession under the invocation of the Holy Trinity in Kamienna Góra in Silesia. The collection was moved to the University of Warsaw Library in 1949–1950. Manuscripts and its description advancement are the main topic of the publication. The article contains an outline of the history of the library in question. The characteristic of consecutive library statutes shines a light on changes in its functioning.

Keywords: Langner Theodor (fl. 1870–1882), Pfeiffer Friedrich (1827–1893), restricted collections, Kamienna Góra in Silesia, libraries of Silesia

Słowa kluczowe: Langner Theodor (fl. 1870–1882), Pfeiffer Friedrich (1827–1893), zbiory zabezpieczone, Kamienna Góra na Śląsku, biblioteki śląskie

1 Niniejszy artykuł jest tłumaczeniem artykułu, który ukazał się pod tytułem *Sichergestellte Handschriften aus der Wallenberg-Fenderlinschen Bibliothek in Landeshut in Schlesien im Bestand der Universitätsbibliothek in Warschau mit einer kurzen Geschichte der Landeshuter Bibliothek*, [w:] *Deutschsprachige Handschriften aus sichergestellten Sammlungen im Bestand der Universitätsbibliothek in Warschau. Dokumentation und Forschungsperspektiven*, Hrsg. A. Just, Hamburg 2023, s. 107–120.

Rękopisy z Biblioteki przy kościele ewangelicko-augsburskim
Św. Trójcy w Kamiennej Górze na Śląsku
w zbiorach Biblioteki Uniwersyteckiej w Warszawie

W ramach akcji zabezpieczania księgozbiorów i bibliotek (1944–1955) prowadzonej na tzw. Ziemiach Odzyskanych² duża część zbiorów ufundowanej w 1728 r. Wallenberg-Fenderlinsche Bibliothek zu Landeshut trafiła w latach 1949–1950 do Biblioteki Uniwersyteckiej w Warszawie (BUW). Zbiory przekazano w dwóch etapach. W grudniu 1949 r. do BUW trafiło 6658 tomów książek, 65 rękopisów i kopiariuszy, 19 atlasów, trzy globusy i dwa portrety, natomiast we wrześniu 1950 r. przekazano kolejnych pięć tomów książek, 11 rękopisów i pieczęć woskową. Łącznie Biblioteka Uniwersytecka w Warszawie pozyskała do swoich zbiorów 6663 tomy książek i 76 rękopisów, w tym kopiariusze, 19 atlasów, trzy globusy i pieczęć woskową. Podane liczby przekazanych jednostek wynikają z protokołów sporządzonych każdorazowo przy przekazaniu zbiorów. Protokoły przechowywane są w archiwum Biblioteki Uniwersyteckiej w Warszawie. Pierwszy protokół jest datowany na 20 XII 1949 r., drugi na 29 IX 1950 r.

Spośród 76 rękopisów przekazanych do BUW w 1949 i 1950 r. tylko dla 27 udało się jak dotąd ustalić proveniencję z Wallenberg-Fenderlinsche Bibliothek. Pozostałych 49 rękopisów przywiezionych z dawnej Biblioteki w Kamiennej Górze wciąż czeka na identyfikację jako te pochodzące z Wallenberg-Fenderlinsche Bibliothek. Pomocne w ustaleniu proveniencji mogą być zachowane stare katalogi Biblioteki w Kamiennej Górze, mianowicie wydany drukiem w 1829 r. *Verzeichniß der öffentlichen von Wallenberg-Fenderlinschen Bibliothek zu Landeshut in Schlesien* Wilhelma Perschke oraz trzy katalogi rękopiśmienne (alfabetyczny, topograficzny i rzeczowy³) Theodora Langnera, wszystkie trzy przechowywane w Bibliotece Uniwersyteckiej w Warszawie.

Dotychczas rozpoznane rękopisy z dawnej Wallenberg-Fenderlinsche Bibliothek zu Landeshut (27 jednostek) przechowywane obecnie w Gabinetie Rękopisów Biblioteki Uniwersyteckiej w Warszawie to:

- Rps BUW nr inw. 143
Sztambuch Kaspara Keslera, 1610–1617
- Rps BUW nr inw. 144
Listy Fryderyka Wielkiego do generała von Seydlitz
- Rps BUW nr inw. 145
Kronika parafii kościoła ewangelickiego w Kamiennej Górze na Śląsku z lat 1707–1762, 8 vol.

2 Termin Ziemię Odzyskaną odnosi się do wschodnich terytoriów dawnej Rzeszy Niemieckiej i Wolnego Miasta Gdańska, które znalazły się pod polską administracją.

3 Katalog rzeczowy Theodora Langnera ukazał się drukiem w 1881 r.

- Rps BUW nr inw. 244
Statut cechu szmuklerskiego w Kamiennej Górze z 1682 r.
- Rps BUW nr inw. 245
Fragmenty dzieł teologicznych, 1832 r.
- Rps BUW nr inw. 246
Allgemeine Stadtverfassung der Kayserl. und Königl. Stadt Landeshut.
[Zbiór przepisów, orzecznictwa i pism dot. ustroju królewskiego i cesarskiego miasta Landeshut, XVIII w.]
- Rps BUW nr inw. 247
Regulativ für die Verwaltung der Evang.-Kirchen-Anstalt und die Verfassung des Presbyterii an der evangelischen Kirche von Landeshut. Abgeschlossen am 3. Mai 1817 [Regulacje dot. kościoła ewangelickiego w Kamiennej Górze]
- Rps BUW nr inw. 248
Dokumenty z XVI–XVII w. dotyczące życia religijnego na Śląsku
- Rps BUW nr inw. 249
Fiebing, Emanuel: Algebraische Theorie. 7 zeszytów. 1. połowa XIX w.
- Rps BUW nr inw. 250
Fiebing, Emanuel: 1. Die Epipedometrie nach Hegenberg; 2. Trigonometrie. 26 zeszytów. 1. połowa XIX w.
- Rps BUW nr inw. 251
Listy żołnierzy niemieckich z lat 1870–1871, ulotki, plany bitew, karykatury
- Rps BUW nr inw. 252
Personalakten des Stadtsteuersekretärs G. Springer [Dokumenty osobowe dot. miejskiego sekretarza podatkowego Gerharda Springera w Kamiennej Górze na Śląsku. 1. połowa XX w.]
- Rps BUW nr inw. 253
Dokumenty i korespondencja dot. parafii ewangelickiej i Wallenberg-Fenderlinsche Bibliothek zu Landeshut
- Rps BUW nr inw. 254
Katalog alfabetyczny Wallenberg-Fenderlinsche Bibliothek zu Landeshut
- Rps BUW nr inw. 255
Dokumenty i korespondencja dot. Wallenberg-Fenderlinsche Bibliothek zu Landeshut
- Rps BUW nr inw. 279
Vol. 1: Standortskatalog. Wallenberg-Fenderlinsche Bibliothek zu Landeshut
Vol. 2: Katalog der von Wallenberg-Fenderlinschen Bibliothek zu Landeshut von Theodor Langner

- Rps BUW nr inw. 303
Dokumenty i korespondencja dot. Wallenberg-Fenderlinsche Bibliothek zu Landeshut
- Rps BUW nr inw. 304
Dokumenty Rudolfa Kobbelta, pastora w Kamiennej Górze na Śląsku, 1916–1917
- Rps BUW nr inw. 436
Zwój ormiański
- Rps BUW nr inw. 730
Świadectwo czeladnicze (na pergaminie) dla Johanna Georga Rucka, wydane przez Johanna Jacoba Benadę, kupca i handlarza w Budziszynie, 28 XII 1747 r.
- Rps BUW nr inw. 731
Dokument
- Rps BUW nr inw. 732
Dokument
- Rps BUW nr inw. 733
Protokół z remontu wieży kościelnej i kościoła w Kamiennej Górze w latach 1777–1788
- Rps BUW nr inw. 734
Wiadomość o budowie w Kamiennej Górze pomnika dla poległych w wojnach 1866 i 1870–1871 r.
- Rps BUW nr inw. 2812
Pisma i dokumenty wydawane przez władze miejskie i kościelne w Kamiennej Górze na Śląsku z 2. połowy XVIII w. i 1. połowy XIX w.
- Rps BUW nr inw. 4148
Siedem dyplomów uzyskania stopnia doktora filozofii, prawa i medycyny, przyznanych w latach 1821–1825 na Uniwersytecie Fryderyka Aleksandra w Erlangen
- Rps BUW nr inw. 5816
Zeszyt do ćwiczeń z kaligrafii z pocztówką z 16 XII 1916 r. od Alberta Schuberta (rzeźbiarza i kamieniarza) do Rudolfa Kobbelta, pastora w Kamiennej Górze na Śląsku

Znaczna część zbiorów dawnej Wallenberg-Fenderlinsche Bibliothek zu Landeshut (ok. 3000 woluminów starych druków), które w latach 1949–1950 trafiły do Biblioteki Uniwersyteckiej w Warszawie, została w 1968 r. przekazana Bibliotece Uniwersyteckiej w Łodzi.

Krótka historia Wallenberg-Fenderlinsche Bibliothek zu Landeshut

Fundatorem Wallenberg-Fenderlinsche Bibliothek zu Landeshut był Melchior Ducius von Wallenberg (1659–1727), właściciel majątków Conradswaldau (Grzędy), Neusorge (Kłopotnica) i Freudenthal (Wesoła). Von Wallenberg, liberalny humanista, już za życia wspierał instytucje kościelne i szkolne w Kamiennej Górze na Śląsku. Z powodu zewnętrznych trudności nie mógł zrealizować swojego planu, jakim było „stworzenie biblioteki publicznej w Kamiennej Górze w celu kultywowania nauk humanistycznych i bardziej powszechnego krzewienia użytecznej wiedzy”⁴. Jednak po śmierci w 1727 r. zapisał w testamencie 4000 florenów na założenie i utrzymanie publicznej biblioteki kościelnej i szkolnej. Intencją von Wallenberga nie było jednak założenie biblioteki kościelnej i szkolnej sensu stricto, tj. takiej, która byłaby „jedynie do użytku duchowieństwa i nauczycieli zatrudnionych w kościele i szkole”⁵. Wręcz przeciwnie, jego pragnieniem było założenie „biblioteki publicznej dla każdej wykształconej, zdolnej i dociekliwej osoby”⁶. Fakt, że biblioteka była powszechnie określana jako biblioteka kościelna i szkolna, wynika z jej lokalizacji i pierwotnego organu administracyjnego. Kiedy w 1728 r. wykonano testament fundatora, biblioteka początkowo mieściła się w zakrystii protestanckiego kościoła Świętej Trójcy w Kamiennej Górze⁷, a opiekę nad nią przejęło Kolegium Kościelne, które nadzorowało również szkołę protestancką⁸. W dniu 23 VII 1729 r. Kolegium Kościelne postanowiło znaleźć nową siedzibę dla biblioteki, a jako nową lokalizację wybrano pomieszczenie nad zakrystią. Po zakończeniu prac adaptacyjnych zbiory mogły zostać umieszczone w nowej siedzibie. Stało się to 4 IV 1736 roku. Tego samego dnia weszły w życie *Statuta Bibliothecae Wallenbergianae*, których pierwsza część zawierała następujące regulacje⁹:

4 W. Perschke, *Verzeichniß der öffentlichen von Wallenberg-Fenderlinschen Bibliothek zu Landeshut in Schlesien, nebst eingestreuterten Erläuterungen und einer Geschichte dieser Stiftung*, Landeshut 1829, s. 9.

5 Tamże, s. 11.

6 Tamże, s. 11.

7 Kościół Świętej Trójcy w Kamiennej Górze na Śląsku był jednym z sześciu ewangelickich kościołów łaski na Śląsku, które powstały w Jeleniej Górze, Kamiennej Górze, Cieszynie, Miliczu, Koźuchowie i Żaganiu na mocy recessu egzekucyjnego z 27 stycznia 1709 r., dodatkowej umowy zawartej do ugody altransztadzkiej z 1 września 1707 r. Kościół w Kamiennej Górze został zbudowany w latach 1709–1720 według projektu Martina Frantza (Młodszeo), architekta z Tallina, który w pierwszej połowie XVIII w. działał na Dolnym Śląsku.

8 B.S. Monse, *Geschichte der evangelischen Gemeinde zu Landeshut vor und seit Erbauung der jetzigen Kirche und Schule, ein Denkmal am ersten hundertjährigen Jubelfeste den zweiten May 1809*, [w:] *Historia parafii ewangelickiej w Kamiennej Górze*, pod red. G. Zawilej, Kamienna Góra 2007, s. 80–88.

9 Cytowane za W. Perschke, *Verzeichniß...*, s. 14–16 z pominięciem przypisów, tłum. A.J.

1. Biblioteka zachowa na stałe nazwę Biblioteki Wallenberga dla upamiętnienia jej pierwszego fundatora.
 2. Wszystkie książki zakupione z kapitału przekazanego na ten cel i corocznie otrzymywanych odsetek, mają być oznaczone na oprawie pieczęcią, herbem śp. Pana von Wallenberg.
 3. Co inni darczyńcy i miłośnicy ofiarują bibliotece, mogą oznaczyć dowolną pieczęcią lub wpisać swoje nazwiska.
 4. Wszystkie książki, a także inne precjoza i osobliwości, mają być przechowywane w dobrze utrzymanym pomieszczeniu i w odpowiednim porządku.
 5. Będzie ono otwierane przez jednego z bibliotekarzy w środy i soboty po południu o godzinie 14.00 i każdy, kto zechce, będzie mógł w obecności bibliotekarzy swobodnie przeglądać i korzystać ze znajdujących się tam książek.
 6. Należy sporządzić i stale aktualizować należyty katalog wszystkich książek, również innych osobliwości.
 7. Duchowni i nauczyciele w naszym kościele i szkole, a także inni, wystarczająco długo mieszkający w tym mieście, mogą dostać jedną lub więcej książek z biblioteki do użytku w domu, jeśli przekażą bibliotekarzowi poświadczenie z ich imieniem i nazwiskiem oraz datą.
 8. Książka może zostać wypożyczona z biblioteki na okres nie dłuższy niż jeden miesiąc, a następnie powinna być zwrócona bez żadnych uszkodzeń, a jeśli zostanie uszkodzona, osoba, która ją wypożyczyła, powinna zapłacić za szkodę.
 9. Jeśli ktoś obcy lub niezamieszkały chce wypożyczyć książkę z biblioteki, powinien najpierw wpłacić podwójną wartość książki jako zastaw, ponadto podać swoje nazwisko i datę.
 10. Rękopisy lub inne rzadkie i trudne do odkupienia książki nie powinny być wypożyczane z biblioteki bez odpowiedniej kaucji.
 11. Corocznie ma mieć miejsce inspekcja biblioteki przeprowadzana w obecności kilku zwierzchników i należy przy tym sprawdzić, czy wszystko jest w należyтым porządku.
 12. Dla dobra biblioteki wszyscy żyjący członkowie czcigodnego Kolegium Kościelnego zobowiązali się do przekazania wybranej przez siebie książki na rzecz biblioteki i – daj Boże – powinno to być kontynuowane przez następców.
 13. W obecności zwierzchników i bibliotekarzy należy następnie sporządzić sprawozdanie finansowe funduszy bibliotecznych, którego dwa egzemplarze muszą zostać podpisane przez wszystkich obecnych, jeden ma być przechowywany w bibliotece, a drugi w dokumentacji kościelnej.
- Ze Statuta Bibliothecae Wallenbergianae* jasno wynika, że wola fundatora, aby założyć bibliotekę publiczną dla każdego wykształconego, zdolnego

i docieklivego człowieka, została spełniona. Według Perschkego (1829) nie wszystkie postanowienia statutu były przestrzegane, w tym nakaz opatrywania książek pieczęcią z herbem fundatora. Dopiero w 1819 r. administracja biblioteki zakupiła pieczęć i od tego czasu każda książka była trzykrotnie stemplowana pieczęcią: „V. Wallenberg. Bibl. Landesh.”¹⁰.

Postanowienia w drugiej części *Statuta Bibliothecae Wallenbergianae* dotyczą bibliotekarzy i ich obowiązków. Ponownie wspomina się tu o obowiązku sporządzenia i systematycznego prowadzenia katalogów: „Bibliotekarze sporządzą kompletne katalogi książek i innych przedmiotów znajdujących się w bibliotece i w przyszłości będą je stale kontynuować”¹¹.

Bibliotekarzom powierzano różnorodne zadania. Oprócz katalogowania, mieli spisać i prowadzić historię biblioteki, uporządkować zbiory i utrzymywać bibliotekę w stałym porządku. Byli też odpowiedzialni za nadzór nad budynkiem biblioteki i samymi książkami.

Historia biblioteki do 1829 r. została szczegółowo opisana we wspomnianym już katalogu Perschkego (1782–1840), burmistrza Kamiennej Góry na Śląsku.

Do 1829 r. zbiory biblioteki znacznie się powiększyły, głównie dzięki zakupom i trzem dużym darowiznom całych prywatnych bibliotek¹². Najbardziej znaczącym nabytkiem biblioteki – zarówno pod względem objętości, jak i wartości – była darowizna od Lukasa Fenderlina i jego żony Johanny Juliane. L. Fenderlin (1732–1791), wybitny prawnik, był do 1766 r. głównym radcą prawnym Głównego Urzędu Regencji we Wrocławiu (Oberamts-Regierungs-Advocat und Hof- und Criminalrath in Breslau)¹³. W tym samym roku objął urząd kanclerza klasztoru cystersów w Krzeszowie (Grüssau) koło Kamiennej Góry, który sprawował aż do śmierci. W 1824 r. wdowa po L. Fenderlinie przekazała bibliotece wszystkie książki zmarłego męża. Aby uhonorować małżeństwo Fenderlinów za darowiznę na rzecz książnicy, bibliotekę przemianowano na *Wallenberg-Fenderlinsche Bibliothek*, a podarowane książki oznaczono w katalogu jako „(Fend. F.)”¹⁴. O uhonorowaniu małżeństwa darczyńców mówi wydany 23 IV 1829 r. *Regulativ für die von Wallenberg-Fenderlinsche öffentliche Bibliothek und zugehörigen Sammlungen zu Landeshut*¹⁵:

10 W. Perschke, *Verzeichniß...*, s. 15.

11 Tamże, s. 17.

12 Tamże, s. 26–27.

13 H. Meyer, *Fenderlin, Lukas*, [w:] *Allgemeine Deutsche Biographie*. Vol. 48, 1904, s. 518–520 [online] <https://www.deutsche-biographie.de/sfz15805.html> [dostęp 08.02.2022].

14 W. Perschke, *Verzeichniß...*, s. 30.

15 Tamże, s. 38–52.

§. 1. Dla upamiętnienia pierwotnego założyciela i późniejszego głównego darczyńcy Biblioteka ma w przyszłości nosić nazwę: Von Wallenberg-Fenderlinsche öffentliche Kirchen- und Schul-Bibliothek¹⁶.

Niemal sto lat po założeniu cel biblioteki określony przez pierwotnego założyciela najwyraźniej nie został zapomniany, skoro wyraźnie powtarza go nowo opracowany statut:

§. 3. Ponieważ rzeczywiste potrzeby książkowe miejskiej szkoły średniej zaspokajane są z tzw. Schulbücher-Fundationscasse (fundusz na podręczniki szkolne, przyp. A. J.), tym ważniejsze jest, aby przy pomnażaniu zasobów biblioteki z jej funduszy i przy ich wykorzystaniu pamiętać o ogólnym celu wyrażonym przez założyciela, że jest to biblioteka służąca jak największej promocji i upowszechnianiu prawdziwego kształcenia w duchu humanitaryzmu¹⁷.

Regulativ z 1829 r., znacznie obszerniejszy i bardziej szczegółowy niż pierwszy statut Biblioteki z 1736 r., pokazuje, jak wraz z pomnażaniem zbiorów bibliotecznych zmieniała się organizacja pracy w bibliotece oraz jak starano się sprostać rosnącej złożoności procesu funkcjonowania biblioteki – począwszy od katalogowania zbiorów poprzez wypożyczanie i zwrot książek, zastawy i grzywny, korzystanie z czytelni i sprzątanie pomieszczeń, czyszczenie stołów i książek na wyborze książek do zakupu skończywszy.

W statucie z 1829 r. jest mowa o dwóch katalogach – drukowanym i rękopiśmiennym. Drukowany to *Verzeichniß der öffentlichen von Wallenberg-Fenderlinschen Bibliothek zu Landeshut in Schlesien* Perschkego, natomiast rękopiśmienny to

katalog topograficzny, sporządzony według książek w repozytoriach [...]. Ma on zawierać:

1. literę repozytorium, od A do W
2. liczbę rzymską numeru serii;
3. litery numeru tomu;
4. stały numer (który nie zawsze odpowiada lokalizacji);
5. skrócony tytuł;
6. informację o oprawie i stanie zachowania egzemplarza.¹⁸

Rękopiśmienny katalog topograficzny miał być oparty na pierwszej koncepcji drukowanego katalogu Perschkego. Był on przeznaczony do użytku wewnętrznego w bibliotece. W katalogu Perschkego każde dzieło otrzymało

16 Tamże, s. 38, tłum. A.J.

17 Tamże, s. 38–39, tłum. A.J.

18 Tamże, s. 41, tłum. A.J.

bieżący («niezmienny») numer, literę repozytorium, rzymską cyfrę serii, niemiecki numer dzieła («numer serii») oraz małą literę łacińską oznaczającą liczbę tomów. Wszystkie te znaki zostały wpisane w każdym tomie na wyklejce lub stronie tytułowej (oprócz pieczęci bibliotecznego postawionej już trzy razy w zdecydowanej większości książek), a także na karteczce dołączonej do dolnej części każdego tomu¹⁹.

Dzisiaj wszystkie te znaki są cenną wskazówką dotyczącą proveniencji książek i rękopisów z Wallenberg-Fenderlinsche Bibliothek zu Landeshut.

Oprócz książek w bibliotece znajdowały się również zbiory dzieł sztuki, naturaliów i osobliwości. Zgodnie ze statutem z 1829 r. miały się one stać trzodem Landeshuter Local=Museum. W swoim katalogu Perschke informuje, co wchodziło w skład zbiorów dzieł sztuki, naturaliów i osobliwości do 1829 r. Jak podaje Perschke, zbiory te znajdowały się wcześniej w salach A i B Biblioteki²⁰. W przechowywanej w Bibliotece Uniwersyteckiej w Warszawie jednostce rps inw. nr 253, zawierającej dokumenty, pisma, listy i notatki dotyczące parafii ewangelickiej w Kamiennej Górze i Wallenberg-Fenderlinsche Bibliothek zu Landeshut, jest też zapisana na luźnej kartce notatka o tym, jak powinien wyglądać katalog tych zbiorów. Podział na dwie części oznaczone literami A i B sugeruje, że struktura katalogu miała odpowiadać wspomnianym przez Perschkego pomieszczeniom A i B, chociaż nie można tego stwierdzić z całą pewnością, ponieważ niemożliwe jest jednoznaczne określenie roku powstania notatki – podane są bowiem tylko dwie ostatnie cyfry roku, por. rys. 1.

Katalog przedmiotów znajdujących się w zbiorach należących do von Wallenbergische Bibliothek²¹ może być sporządzony zgodnie z następującym układem:

A. Gabinet naturaliów

Podział na oddziały wynika z naukowej kategoryzacji ciał natury.

B. Gabinet sztuki

- I. Przedmioty kultu religijnego
- II. Sprzęt wojenny i myśliwski
- III. Urządzenia gospodarstwa domowego
- IV. Odzież
- V. Monety i medale
- VI. Rzeźby z rud, kamienia itp.
- VII. Dzieła sztuki z kości słoniowej, drewna itp.
- VIII. Rękopisy, rysunki, grafiki miedziorytnicze, obrazy
- IX. Inne

Kamienna Góra 13 października 79 r.

[Podpis]²²

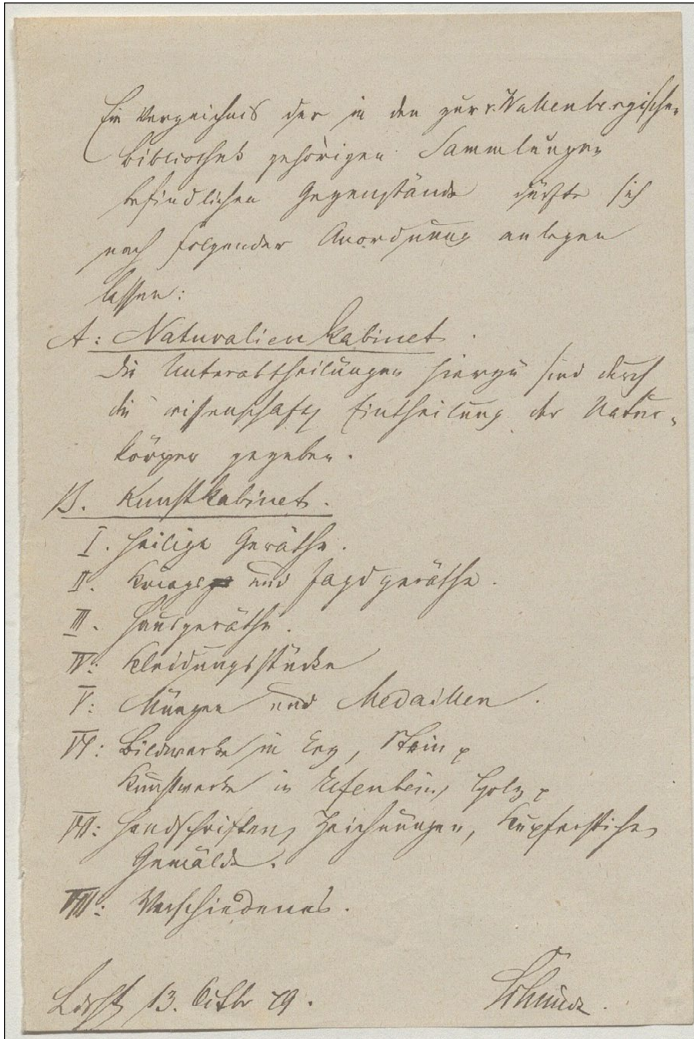
19 Tamże, s. 37, tłum. A.J.

20 Tamże, s. 275.

21 Tak brzmi nazwa biblioteki podana w notatce.

22 Tłum. A.J.

Ryc. 1: Luźna karta w rps inw. nr 253 (nlb)

Biblioteka przeszła radykalną przebudowę w drugiej połowie XIX w. Bezpośrednim impulsem do przebudowy było

z czasem coraz bardziej narastające pragnienie sporządzenia systematycznie uporządkowanego katalogu, który każdemu, kto chce korzystać z biblioteki, miał umożliwić łatwe i szybkie uzyskanie informacji o zbiorach i zawartości biblioteki²³.

23 T. Langner, *Katalog der von Wallenberg-Fenderlin'schen Bibliothek zu Landeshut i. Sch.*, Landeshut 1881, s. III, tłum. A.J.

Prace przygotowawcze do reorganizacji biblioteki, w tym nowego ustalenia całego księgozbioru w układzie alfabetycznym, miały miejsce już pod koniec lat 60. XIX w. i za pośrednictwem byłego bibliotekarza miejskiego we Wrocławiu Friedricha Pfeiffera (1827–1893) zostały przeprowadzone przez dwóch pomocników z Biblioteki Miejskiej we Wrocławiu. Niesprzyjające okoliczności nie pozwoliły im jednak dokończyć pracy. W związku z tym Pfeiffer – na specjalne życzenie kuratorium biblioteki – sam podjął się pracy i ukończył katalog kartkowy oraz część katalogu topograficznego. Prace reorganizacyjne zostały jednak ponownie przerwane, aż w końcu bibliotekarz i rektor Wallenberg-Fenderlinsche Bibliothek, Theodor Langner, przejął inicjatywę i doprowadził prace do końca:

Katalog topograficzny został ukończony, katalog alfabetyczny i katalog kartkowy uzupełnione, cała kolekcja książek została podzielona na 13 działów, a następnie opracowano katalog rzeczowy. Przy podziale książek według ustanowionego systemu użył swej nieocenionej pomocy nauczyciel szkoły realnej Wenzel-Landeshut²⁴.

Pfeiffer, który od 1876 r. był profesorem w Kilonii, służył Langnerowi cennymi radami podczas prac katalogowych. Katalog rzeczowy został ukończony w 1881 r. i do dziś jest dostępny w formie rękopisu – w Bibliotece Uniwersyteckiej w Warszawie, rps nr inw. 279, t. 2 – oraz w formie drukowanej. Katalog poprzedza przedmowa z nowym statutem Biblioteki z 1879 roku. Statut składa się z 15 paragrafów regulujących administrowanie i użytkowanie biblioteki. Statut z 1879 r. różni się od tego z 1736 r. i 1829 r. przede wszystkim tym, że nie odnosi się już *explicite* ani do pierwotnego fundatora i jego celu założenia biblioteki publicznej dla każdego wykształconego, zdolnego i dociekliwego człowieka, ani do L. Fenderlina, którego bogaty księgozbiór został przekazany bibliotece w 1824 roku. Paragraf 1 statutu z 1879 r. brzmi bowiem:

§ 1. Ufundowana w 1728 roku von Wallenbergsche Bibliothek jest własnością Ewangelickiego Kościoła Parafialnego Św. Trójcy. Znajduje się pod zarządem specjalnego kuratorium²⁵.

Do użytkowników biblioteki odnosi się – dość pryncypialnie i rzeczowo – paragraf 8:

§ 8. Prawo do wypożyczania książek z biblioteki mają wszystkie osoby zamieszkałe w Kamiennej Górze i najbliższej okolicy, które swoją pozycją zapewnią bezpieczeństwo i wylegitymują się bibliotekarzowi. Od innych osób bibliotekarz wymaga specjalnego poręczenia osoby uprawnionej do wypożyczania książek²⁶.

24 Tamże, s. III, tłum. A.J.

25 Tamże, s. VI, tłum. A.J.

26 Tamże, s. VIII, tłum. A.J.

Paragrafy 5 i 6 zawierają informacje na temat obowiązków bibliotekarza (nadzór nad Biblioteką i zbiorami, również nad pracownikami). Poza tym wskazują, jakie katalogi mają być kontynuowane lub sporządzone:

§ 6. Bibliotekarz ma w szczególności zadbać o:

sporządzenie ewentualnie kontynuowanie solidnych katalogów. Te składają się aktualnie:

- a) z przekazanego bibliotekarzowi drukowanego katalogu głównego,
- b) z katalogu topograficznego, według którego należy dokonać rewizji.

Bibliotekarz jest również zobowiązany do sporządzania i prowadzenia dokładnych spisów wszystkich zbiorów związanych z Biblioteką oraz innych przedmiotów przechowywanych w pomieszczeniach Biblioteki²⁷.

Postanowienia zawarte w statutach pokazują rosnący profesjonalizm w działalności biblioteki i widać to również w ich warstwie językowej. Przykładowo, od 1879 r. w dzienniku wypożyczeń należy wpisywać *tytuł* i *sygnatury* wypożyczanych książek, podczas gdy w 1829 r. wymagany był *tytuł dzieła* oraz *wszystkie numery* i *symbole*. *Regulativ* z 1829 r. jest obszerniejszy i bardziej szczegółowy, za to statut z 1879 r. – bardziej rzeczowy. Niektóre regulacje z 1829 r. nie występują już w nowszym statucie – prawdopodobnie w wyniku zmian w administracji i korzystaniu z biblioteki.

W 1909 r. zbiory Wallenberg-Fenderlinsche Bibliothek zu Landeshut obejmowały 8000 woluminów starych druków i rękopisów, w tym listy z czasów reformacji autorstwa Philippa Melanchtona (1497–1560) i Marcina Lutera (1483–1546)²⁸.

Po II wojnie światowej zbiory Biblioteki zostały podzielone i rozproszone. Jak wspomniano we wstępie, w latach 1949–1950 większość zbiorów trafiła do Biblioteki Uniwersyteckiej w Warszawie, a w 1968 r. część z nich przekazano Bibliotece Uniwersyteckiej w Łodzi. Kilka obiektów ze zbiorów sztuki, naturalistów i osobliwości przekazano do Muzeum Regionalnego w Kamiennej Górze (obecnie Muzeum Tkactwa). Pojedyncze woluminy znajdują się także w Bibliotece Narodowej w Warszawie oraz w Bibliotece Wyższego Seminarium Duchownego w Paradyżu.

Bibliografia

Just A., *Sichergestellte Handschriften aus der Wallenberg-Fenderlinschen Bibliothek in Landeshut in Schlesien im Bestand der Universitätsbibliothek in Warschau mit einer kurzen Geschichte der Landeshuter Bibliothek*, [w:] *Deutschsprachige Handschriften aus sichergestellten Sammlungen im Bestand der Universitätsbibliothek in War-*

27 Tamże, s. VII, tłum. A.J.

28 B. Skoczylas-Stadnik, *Kościół Łaski w Kamiennej Górze*, Legnica 2012, s. 74.

- schau. Dokumentation und Forschungsperspektiven*, Hrsg. A. Just, Hamburg 2023, s. 107–120.
- Langner T., *Katalog der von Wallenberg-Fenderlin'schen Bibliothek zu Landeshut i. Sch.*, Landeshut 1881.
- Meyer H., *Fenderlin, Lukas*, [w:] *Allgemeine Deutsche Biographie*. Vol. 48, 1904, s. 518–520 [online] <https://www.deutsche-biographie.de/sfz15805.html> [dostęp 08.02.2022].
- Monse, B.S., *Geschichte der evangelischen Gemeinde zu Landeshut vor und seit Erbauung der jetzigen Kirche und Schule, ein Denkmal am ersten hundertjährigen Jubelfeste den zweiten May 1809*, [w:] *Historia parafii ewangelickiej w Kamiennej Górze*, pod red. G. Zawilej, Kamienna Góra 2007, s. 1–128.
- Perschke, W., *Verzeichniß der öffentlichen von Wallenberg-Fenderlinschen Bibliothek zu Landeshut in Schlesien, nebst eingestreuten Erläuterungen und einer Geschichte dieser Stiftung*, Landeshut 1829.
- Skoczylas-Stadnik B., *Kościół Łaski w Kamiennej Górze*, Legnica 2012.